
*Віктор
Малахов*

ВОЛОДИМИР МАЗЕПА: до згадки

У далеко не безпроблемному, сповненому принципових незгод та особистих антипатій середовищі українських естетиків 1970–1980-х років була по-стать, чия присутність у якийсь невловимий спосіб пом'якшувала вируючі навколо неї пристрасті, давала змогу дійти згоди найнепримиреннішим сперечальникам. До цієї скромної, ненав'язливої людини апелювали з усіх боків, покладаючись на її зважене судження; завдяки їй наша тодішня спільнота, попри неминучі розходження і чвари, тривалий час продовжувала жити спільним фаховим і, здебільшого, по-людськи дружнім життям. Якщо ці нотатки потраплять на очі комусь, хто належав до тієї давньої естетичної спільноти, такому нашому товаришеві — щире йому вітання! — неодмінно стане до знаття, що йдеться про Володимира Івановича Мазепу, тодішнього завідувача відділу естетики Інституту філософії АН УРСР. Яскравість думки Анатолія Канарського і спекулятивно-філософську потугу Вадима Іванова вдало сполучав інтелігентний синтетизм мазепинського естетичного розмислу; авторитет Володимира Івановича у колі його колег був незаперечним і дієвим.

Щойно у нашому дописі промайнуло визначення «інтелігентний». На моє враження, *інтелігентність* — перше і посутнє слово, яким слід було б характеризувати всю духовну поставу В.І.: інтелігентність як шляхетний талан знаходити у власній душі нескаламутнений простір для думок, прагнень і цінностей інших людей і розвивати на цьому

грунті гармонійні стосунки духовного і морального співбуття. Є розумні, глибокі люди, перебувати поруч з якими неприємно; є такі, чиє товариство здатне викликати у нас острах або тримати у стані постійного напруження. З В.І. Мазепою принаймні завжди можна було почуватися легко і впевнено — тим певніше, чим відчутнішими ставали для тебе делікатні зусилля В.І. залучити твої судження до якогось відомого йому загального контексту — почути й, так би мовити, «відредагувати» їх у ньому.

Як питомому інтелігентові, Мазепі частенько, як-то кажуть, «сідали на голову» — коли начальство, коли непогамовні співробітниці й співробітники власного відділу. Свою приреченість чи не завжди виявлятися крайнім у залагодженні всіляких конфліктів і непорозумінь В.І. при звичайстві сприймати зі стоїчною готовністю; хіба що почервоніння шиї і, навпаки, особливо блідість великого породистого носа виказували внутрішній стан, із яким він зазвичай брався до такої виснажливої справи.

Скажу одразу й про те, що, можливо, доречніше було б приберегти аж на кінець оцих коротеньких нотаток, але в чому теж прикметним чином відбилися інтелігентське ество В.І. та його амплу в тодішньому інститутському житті, — про надзвичайні вигоди «використання» В.І. як об'єкта для всіляких жартів і глузувань, доброзичливих і не дуже. З кого ж, далєбі, й глузувати, як не з тихого й смиренного В.І.! Зокрема, жарти Кримського над Мазепою, особливо в переказі самого Сергія Борисовича, безперечно, являли собою одну із «золотих сторінок» інститутського фольклору; шкода, що зібрати їх усі нині вже вочевидь неможливо...

Втім, наміру надовго затримуватися на цьому пункті у мене немає. Типовий інтелігент своєї доби, з притаманною людям такого душевного устрою відстороненістю від нав'язливої політичної риторики, В.І. володів чарівним вмінням підтримувати навколо себе тонку атмосферу особистої свободи і людськості. Я вже згадував, що спілкуватися з ним було легко — так, але про моральну планку потрібно було дбати. Неподобства, котрими, як і завжди, було сповнене академічне життя, біля Мазепа якось не трималися.

Є таке поняття — інститутська ідентичність. Її визначають не тільки набір планових тем або наявність тих чи тих наукових шкіл і традицій, а, певно, й те, як дихається людині, що переступила поріг цього закладу. Так от, для формування неповторної ідентичності київського Інституту філософії 1960—1980-х років В.І. Мазепа був, вважаю, постаттю незамінною.

Ніколи не забуду приголомшливе враження від перших відвідин інституту, і саме відділу естетики, влітку 1972 року, коли зі скреготом превеликим вирішувалося питання про мою там роботу. Звичкному до університетських суворощів, мені дивно було бачити статечну, дарма що молоду, людину, з високим чолом і ясним поглядом розумних очей, котра якось одразу почала говорити зі мною, новоприбулим, відверто і всерйоз, як із рівним, без отих «педагогічних» підковирок, від яких мене і моїх друзів на рідному факультеті, сказати по правді, аж сіпало. Згодом тихий, проте завжди впевнений

голос В.І., що немовби випроваджував за межі комунікації будь-яку набридлу патетику, його неметушлива хода вільної людини, яка по суті прогулюється, навіть коли, здавалося б, має поспішати «на килим» до начальства, його незмінна ширість, що могла обертатися антипатією та відчуженням, але не терпіла позерства, — все це стало для мене, як, певен, ставало для багатьох, своєрідною фірмовою маркою інститутського буття, не згірше від жартівливої серйозності Віталія Табачковського чи натхненної риторики Сергія Кримського.

А проте — як усе ж таки стоять справи з плановими темами і науковими школами? Очевидно, либонь, що без згадки про це жодної розмови про серйозного вченого бути не може. Що можна, бодай ескізно, сказати про В. Мазепу як філософа мистецтва з позицій нашого сьогодення?

На мій погляд, будь-яка спроба відповісти на це питання передусім вимагає встановлення адекватної точки зору на суть філософсько-естетичних пошуків пізнього радянського періоду — що є, як на нинішній час, неабиякою проблемою.

Річ у тім, що, порівнюючи навіть з іншими галузями філософії, естетика за радянських часів особливо потерпала від засилля офіційних настанов. Крім ідеологічних кліше загального вжитку, над тодішнім естетичним дискурсом тяжіли не менш жорсткі директиви стосовно методу соцреалізму, «ленінських засад» народності, партійності мистецтва тощо. Все це дамокловим мечем висіло над головою будь-якого дослідника. Цілком збагнено, що вже сама термінологія «прирадянських» естетичних праць здатна віднадити сучасного читача, особливо молодого. До того ж не варто забувати, що мова — й справді-таки «дім буття». Неможливо було працювати з наявним за тих умов художнім та естетичним досвідом, не сприймаючи, хоча б певною мірою, офіційно запропоновану мову його осмислення всерйоз, не намагаючись відшукати і втримати, бодай на якомусь прихованому, глибинному рівні, внутрішню суголосність між нею і власними переконаннями. Хоч як це парадоксально, люди сумлінні, чесні перед собою, на кшталт Мазепи, за тодішньої ситуації могли виявитися більш вразливими перед панівним світоглядом, ніж очевидні пристосованці, для котрих будь-яка людська мова, зокрема й філософська, лишається зовнішнім вбранням, придатним до безболісних змін.

Гадаю, зазначена обставина, що стосується не самого лише В.І., а мисленнєвого досвіду цілих генерацій вітчизняних філософів, досвіду, який, усе ж таки, не повинен бути втрачений, — потребує нашого розуміння. Тож як увійти нам у річище думки Володимира Мазепи, як відшукати її живе зерно, разом з тим не ставши бранцем змертвілих стереотипів, що пригнічували її розвиток?

Сподіваюся, читач не буде на мене в особливій претензії за те, що в цьому короткому нарисі я лише побіжно заторкну окреслену дослідницьку проблему. Точніше кажучи, просто позначу кілька її аспектів.

Передусім, якщо взяти до уваги умови і типові риси тодішнього «прирадянського» естетичного розмислу, слід віддати належне прагненню В. Мазепа подолати однобічність і поверхову декларативність, що часто-густо брали в ньому гору, і розробити виважену теоретичну концепцію, яка давала б змогу досягнути художню творчість як цілісний у своїх витоках феномен — попри все різноманіття його можливих емпіричних модифікацій. Напевно, В.І. таки не вистачало філософської наснаги Іванова або Канарського, але те, у чому йому аж ніяк не можна було відмовити, — це теоретична наполегливість думки, повсякчас відкритої у глибину. Змістове заповнення цієї відкритості ми, щонайближче, подибуємо у Вадима Іванова — друга і співрозмовника В.І. впродовж багатьох років. «Тандем» Іванов—Мазепа — як уявляється, одна з найбільш плідних ланок у науковому житті інституту 1960—1980-х років; здобутки цього тандему були непогано відомі і на всесоюзній арені.

Тут треба сказати, що, незважаючи на всі складнощі, в останні десятиріччя існування СРСР естетична галузь загалом перебувала у стані певного поживлення. Раз у раз відбувалися гучні конференції, виходили монографії і збірники, що їх конче потрібно було читати всім причетним до цього фаху, набували розголосу нові оригінальні концепції. З деякими провідними естетиками Союзу — Мойсеєм Каганом, Михайлом Овсянниковим, Миколою Чавчавадзе, Леонідом Столовичем та іншими — В. Мазепу пов'язували міцні товариські стосунки, в яких спліталися дослідницька співпраця, філософські суперечки, дружні застілля, постійна і неодноразово випробувана готовність у разі потреби прийти на допомогу другові.

В контексті цього досить-таки тісного спілкування, до якого, безперечно, були залучені і ми, співробітники В.І. з відділу естетики, особливість його поглядів, так само як і окресленої вище його життєвої позиції, поставала з цілковитою очевидністю. Серед строкатого, по-своєму захопливого розмаїття візій мистецтва як пізнання, моделювання, комунікації, семантичної гри, пророцтва, засобу рекреації, ціннісної орієнтації, каналу «суперпрагматичної інформації» тощо мазепинсько-івановський погляд на художню творчість (дозволю собі сказати так) вирізнявся саме своєю спрямованістю на глибинне, цілісне і, головне, людиновимірне її досягнення. Якщо, скажімо, у М. Кагана, давнього друга та опонента В.І., пізнавальний, перетворювальний, аксіологічний і комунікативний аспекти творчості митця розглядалися ґрунтовно, докладно, але так, немовби вони перебувають на одній і тій самій спільній поверхні, в рамках єдиної, позалюдської за своїм походженням і способом функціонування «системи», то у В.І. — при тому, що саме пізнавальна функція мистецтва була переважним предметом його досліджень — усі ці аспекти і виміри художньої творчості поставали у стані динамічного взаємоузгодження, як моменти реалізації цілісності людського буття, що сповнює і огортає їх собою. Ця глибинна людиновимірність, ніколи не об'єктивована до кінця, але тим більш виразна і методологічно

значуща, стала, на мій погляд, своєрідним підґрунтям синтетизму філософсько-естетичних поглядів Володимира Мазепи.

В радянській філософії та естетиці періоду, про який тут ведеться, поняття «людського», «людськості» доволі однозначно пов'язували з ідеями діяльності, практики. Філософський гуманізм тієї доби був, по суті, філософією діяльності і нічим іншим бути не міг. У працях В. Мазепи, тим паче В. Іванова тема діяльності звучить також переконливо і вагомо, причому свій розв'язок вона знаходить — якщо послуговуватись уживаною в ті часи термінологією — переважно в практично-духовній царині. Йдеться про формування сфери цінностей та ідеалів, про емоційно-образну оцінку дійсності та її втілення у творах мистецтва, про нагромадження і поширення завдяки художній культурі досвіду людських переживань і стосунків. Разом з тим у процесі розвитку очолюваного В. Мазепою напрямку смисловий простір позірного збігу діяльності та людськості виявляється щодалі багатшим на несподіванки, в ньому вимальовуються діалогічні та онтологічні перспективи, що дають змогу подивитися свіжим оком на цілу низку істотних філософсько-естетичних проблем. Ці перспективи запевне ще довго лишалися б у сутінку, поза межами можливої артикуляції, якби не своєрідне сполучення оптики марксистської філософії діяльності, запиту на теоретичну розімкненість та морального орієнтиру людяності — сполучення, що ми його знаходимо в філософському доробку В. Мазепи.

Як відгукується цей доробок сьогодні? Чи потрібно нам пам'ятати про нього?

Нинішній наш досвід потроху при звичає до того, що про присутність того чи того мислителя доводиться судити за його здатністю перебувати в розумній незгоді з часом, у якому ми живемо. Звісно, це не єдиний можливий критерій для визначення філософської актуальності, але принаймні мені він близький. Так от, зважаючи на характерні особливості нинішньої доби, чи не варто нам тримати в пам'яті такі постаті, як В.І., вже хоча б з огляду на цю їхню прикметну здатність? Хіба непотамована потреба в глибині, тихій зосередженості думки, незрадливій людяності і просто в інтелегентному спілкуванні сьогодні є не такою гострою, як за часів «високого застою»? Хіба вже назовсім щезли з філософсько-естетичного обрію ті «несучасні», але засадові проблеми, ключ до яких пропонувала, за всієї своєї очевидної історичної обмеженості, вперта думка В. Мазепи і кола його — ні, не односторонній, такого не було, та й навряд чи треба — співбесідників? І поряд з усім цим — як можна не згадати В.І. в контексті дня теперішнього, знаючи про його палке вболівання за долю вітчизняної культури?

Зрештою, підсумкову тезу, яка впливає з доробку В. Мазепи для нашої нинішньої доби, я б наважився — нехай вибачить мене шановна тінь моего вчителя, якщо я помиляюся — сформулювати так.

Під впливом неминучих у реальному історичному процесі соціокультурних перетворень мистецтво здатне втрачати або радикально змінювати

свої часткові, а інколи й досить істотні властивості — зокрема, такі, що стосуються конкретного характеру художньої діяльності, статусу художнього твору, узвичаєних форм художньої умовності, способу вписування в загальнокультурне середовище та ін. Усе це, проте, не дає підстав говорити про «смерть» мистецтва, доки воно зберігає тотожність собі як засвідчення цілісної присутності людини у світі, втілення невичерпної людської здатності осмислювати, оцінювати і перетворювати дійсність у світлі власних виплеканих ідеалів і мрій, досліджувати життя у формах естетично організованої свободи. А от якщо мистецтво в такому глибокому його розумінні все ж виявиться неможливим або непотрібним — це свідчитиме не про що інше, як про загибель людськості загалом. (Тут, звісно, хочеться додати від себе: *Не дочекається!*).

...В Інтернеті — прошу перевірити! — жодних істотних відомостей про В. Мазепу, які б виходили за межі скупого повідомлення словникової статті, знайти неможливо. Посилання на нього в сучасній філософській літературі майже відсутні; тексти його праць, як і праць естетиків його кола, міцно забуті. Чи не погортати їх трохи?

ДЖЕРЕЛА:

- Мазепа В. І. (1974), *Художня творчість як пізнання*. — Київ.
Мазепа В. І. (2004). *Культуроцентризм світогляду Івана Франка*. Київ.
Иванов В. П. (1977). *Человеческая деятельность — познание — искусство*. — Киев.
Художественная деятельность : Проблема субъекта и объективной детерминации (1980).
Под ред. В. И. Мазепы. Киев.

Статтю одержано 22.11.2016

REFERENCES

- Mazepa, V.I. (1974). *Khudozhnia tvorchist yak piznannia* [Art creative work as cognition]. Kyiv, Ukraine.
Mazepa, V.I. (2004). *Kulturotsentryzm svitohliadu Ivana Franka* [Culture-centrism of Ivan Franko's world outlook]. Kyiv, Ukraine.
Ivanov, V.P. (1977). *Chelovecheskaia deiatelnost — poznanie — iskusstvo* [Human activity — cognition — art]. Kyiv, Ukraine.
Khudozhestvennaia deiatelnost: Problema subyekta i obyektivnoi determinatsii [Art activity: Problem of a subject and objective determination] (1980). Naukova dumka, Kiev, Ukraine.

Received 22.11.2016

Viktor Malakhov

VOLODYMYR MAZEPA: ON REMINISCENCE

The paper is dedicated to Volodymyr Ivanovych Mazepa, an outstanding Ukrainian esthete of late Soviet period. The philosopher's figure is outlined in its personality and scientific-creative aspect; the author marks the irreplaceable contribution made by V. Mazepa to formation of identity of the Institute of Philosophy, NAS of Ukraine, as the collective of

researchers and human community. The author thinks that the originality of V. Mazepa's conception of creative work in arts consists in the principle of human measurability based on the activity approach. There is a question of retaining the memory of both V. Mazepa and other wrongly forgotten scientist of the Institute of that time.

Keywords: Volodymyr Mazepa, esthetics, activity approach, principle of human measurability

Малахов Віктор — доктор філософських наук, член наукової ради Часопису «Філософська думка».

Malakhov, Viktor — doctor of sciences in philosophy, member of Scientific Council of Journal "Filosofska dumka".

Диалоги Сковороды

Начальная дверь мудрости и добронравия – снаружи она неказиста и презренна, внутри важна и великолепна. У двери Клеопа, Лука и Друг. Клеопа: *Вот единственная дверь к райскому вкусу.* Друг: *Сколько лет мы сюда ходим, как и другие книгочеи.* Лука: *Правду говоришь.* Клеопа: *Взгляни на стену сию. Что на ней видишь?* Лука: *Вижу доску.* Входит Григорий: *Что стоите?* Клеопа: *Смотрим на доску. На ней имя твое.* Григорий: *Мир ловил меня, но не поймал. А здесь увековечили.* Лука: *Ты удостоился своими писаниями. Здесь красоту слов твоих видят, их симметрию, и пропорции, и размеры.* Клеопа: *Я знаю многих ученых, что преуспели, читая тебя.* Григорий: *А так ли меня разумеют? Не лукавят ли?* Друг: *Пойдем в библиотеку.* Лука достает книги с полка, подает Григорию. Григорий: *Багaley, Шинкарук, Махновец, Иваньo, Ничик, Попович, Крымский, Драч, Мишанич, Стратий, Литвинов, Ушкалов, Шевчук. И все обо мне?* Клеопа: *Здесь глубина богатства премудрости твоей видна.* Лука: *Они говорят, что ты в своих писаниях все объемишь и содержишь.* Григорий: *И как давно говорят?* Клеопа: *Вот уже 70 лет.* Григорий: *А не делают ли из меня идола?* Друг: *Отнюдь. Не только наши любомудры, но и любомудры других стран чтут тебя.* Григорий: *Довольно, надивиться не могу... А скажите, как там мой Переяслав, как Харьков?* Клеопа: *Помнят о тебе. Наши любомудры посещают их, чтобы молвить о тебе среди юношей, жаждущих истины, тянущихся к книгам, которые врачуют и веселят сердца.* ... Григорий: *Идемте же в сад. Там, возможно, ждут нас утехы и вино.*
Выходят.